

MGMT

of Innovation and Technology

Nr. 2 December 2025

Kunskap under press

– Expertis och vetenskaplig rådgivning
i samhällskriser

Kunskap under press

— Expertis och vetenskaplig rådgivning i samhällskriser

I tider av samhällskriser – som pandemier, klimatkatastrofer eller säkerhetshot – ställs beslutsfattare inför svåra vägval där vetenskaplig kunskap kan vara avgörande. Men hur ser egentligen samspelet mellan forskning och politik ut när trycket är som störst? Under covid-19-pandemin aktualiserades frågan om hur vetenskaplig rådgivning bör utformas när beslutsfattare ställs inför osäkerhet, tidspress och motstridiga expertutlåtanden.

Av Maja Fjaestad

Forskning och politik i kris

Det råder ett brett och allmänt stöd för idén att politiska beslut bör grunda sig på vetenskap och evidens. En kris kännetecknas av snabbt föränderliga händelsetillstånd och av ofullständig kunskap om utvecklingen – kanske är det inte underligt att beslutsfattare gärna vill lyssna på experter i kris. Samtidigt är relationen mellan politik och akademi ofta komplex. Politiker anklagas ibland för att ignorera evidens, eller för att selektivt använda forskning som stödjer deras teser. Samtidigt tenderar vissa politiker att förhålla sig alltför okritiskt till forskare. Forskare är å andra sidan ofta dåliga på att sträcka ut en hand till policyvärlden, och incitamenten att skriva populärvetenskapliga policy papers är svaga.

Det är dock sällan möjligt att hitta forskning som täcker hela fältet i en politisk fråga. Forskare behöver då extrapolera och dra slutsatser utanför, men i linje med, sin expertis. Detta innebär att subjektiva element och värderingar spelar in, vilket gör att olika forskare kan komma till olika slutsatser även med samma kunskapsunderlag. Detta faktum väcker frågan om möjlighet till demokratisk granskning när olika avvägningar ställs mot varandra.

Internationellt finns det många olika sätt att organisera vetenskaplig rådgivning till regeringar. I Sverige finns flera strukturer för att främja samverkan mellan forskning och politik och expertrådgivning, där en del är myndigheter med det specifika uppdraget att göra kunskapssammanställningar (t ex SBU). Det statliga utredningsväsendet betraktas ofta som den mest framträdande formen av science-to-policy i Sverige.

Ett svenskt system för vetenskaplig rådgivning föreslogs av Vetenskapsrådet 2019 men lämnades då utan åtgärd:

Den svenska modellen är i detta avseende mer decentraliserad än till exempel i anglosaxiska länder där man som regel har en nationell vetenskaplig rådgivare. (...) Vi föreslår därför att regeringen utreder hur en process för vetenskaplig rådgivning bör utformas så att den ger bästa möjliga stöd för utveckling av policy och beslut på nationell nivå. En sådan process bör ha flera funktioner; dels att i samband med oförutsedda händelser snabbt kunna samla den vetenskapliga expertisen inom de områden som berörs för att ge stöd till beslutsfattande, dels agera proaktivt och på regeringens eller eget initiativ göra synteser av kunskapsläget inom områden där man på förhand kan se att behovet av ny policy kommer att vara av stor betydelse.

Det system som VR i detta förslag pekar på kan vara en av flera vägar framåt för att tillgodose behovet av expertis i politiska processer.

Men experter är inte alltid eniga. Från forskarens sida är det viktigt att tydliggöra skillnaden mellan ett evidensbaserat råd och an educated guess. Forskare inom beslutsteori understryker att det är vanskligt att utvärdera de sammantagna effekterna av krisåtgärder. Det finns också en risk att politikens anspråk att följa vetenskapliga

”Diskussionen om vad expertis är och om hur den bäst kan organiseras för att finnas tillgänglig i nästa hälsokris är både viktig och intressant – en kris där man än så länge inte kan säga exakt vilken sakkunskap som behövs.”

råd i en kris delvis motiveras av en önskan att undvika ansvaret för resultaten. Men att följa vetenskapen är inte detsamma som att låta forskare bestämma, och det finns således inget sätt för politiker att undkomma ett rättmätigt ansvarsutkrävande. Den politiska uppgiften blir helt enkelt att värdera de olika samhällsliga följder som vetenskapliga råd kan ge.

Vetenskapliga råd i praktiken – coronapandemin och expertisen

Diskussionen om vad expertis är och om hur den bäst kan organiseras för att finnas tillgänglig i nästa hälsokris är både viktig och intressant – en kris där man än så länge inte kan säga exakt vilken sakkunskap som behövs. Under covidpandemin aktualiserades frågan om vetenskaplig rådgivning under kriser, och flera utvärderingar har understrukit vikten av samverkan med akademien under hälsokriser. Coronakommissionen menade att regeringen borde ha inrättat ett oberoende vetenskapligt råd under pandemin.

Politisk inblandning i vetenskapliga frågor har en lång historia av olyckliga resultat. Sveriges konstruktion med självständiga myndigheter har av vissa pekats ut som en förutsättning för en expertbaserad strategi under pandemihanteringen. Samtidigt var dialogen mellan akademien och myndigheten inte ideal, utan präglades ibland av

missförstånd och konflikter, kanske både på grund av tidsbrist och på basis av olika roller. En slutsats kan vara att relationer behöver vara etablerade innan kristillstånd uppstår.

Forskningsfinansiering och beredskap

I kris finns behov av snabb kunskapsutveckling och spridning, men det svenska systemet för forskningsfinansiering gynnar inte alltid agilitet. Sakmyndigheterna förfogar i regel inte över anslag för extern forskning som snabbt kan aktualiseras. Inte heller universitetet har större medel tillgängliga, även om rektorerna har en liten fri penningpåse. Under pandemin tillfördes visserligen medel för virusforskning i forskningspropositionen 2020, med det var medel som syftade till långsiktig kunskapsutveckling.

I utredningen 'Stärkt pandemiberedskap' diskuterar utredaren Jan Albert hur lärosäten och statliga forskningsfinansiärer kan agera kring forskningsfinansiering i kris. Utredningen framhåller hur den snabba forskningen under pandemin möjliggjordes av redan etablerade nätverk och strukturer, och att expertkunskap var avgörande för att myndigheter kunde fatta välgrundade beslut. Forskningsresponsen under covid-19-pandemin uppstod inte i ett vakuum, utan byggde på redan etablerade nätverk, strukturer och datatillgång. Utredningen understryker också att planer och processer bör finnas förberedda för att möjliggöra effektiv kunskapsgenerering under en pandemi, inklusive forskningsfinansiering och seniora forskartjänster som aktiveras i krigstid.

Men vilande forskningsfinansiering kommer i fredstid alltid att konkurrera med aktuella hot och andra skriande behov av finansiering. Att resursätta beredskap av alla slag kan ha svårt att få stöd i lugna perioder.

”För att stärka samverkan mellan forskning och politik krävs både institutionella reformer och kulturell förändring.”

REKOMMENDERAD LÄSNING:

- > Boin, Arjen & Lodge, Martin. (2016). "Designing resilient institutions for transboundary crisis management: a time for public administration". Public Administration. 94.
- > Bradley, R. and Roussos, J., 2021. "Following the Science: Pandemic Policy Making and Reasonable Worst-Case Scenarios". LSE Public Policy Review, 1(4).
- > Coronakommissionen, SOU 2022:10
- > Fjæstad, Maja & Lennartsson, Emma (2024). Mitt i krisen: beredskap och ledarskap i skarpt läge : två statssekreterare om lärdomarna från pandemin. Stockholm: Volante
- > Stärkt pandemiberedskap, SOU 2025:48, kap 10.
- > Anna Zorzet, Förbättrad beredskap inför nästa hälsokris - lärdomar från KI under covid-19 pandemin. Rapport från Karolinska Institutet 2023-02-13.
- > Vetenskapsrådet. (2019). "Forskning för framtiden: Vetenskapsrådets analys som underlag till regeringens forskningspolitik". <https://www.vr.se/download/18.2c821fd116dcb0e77cbfa4/1572436839656/Vetenskapsrådet%20Forskning%20%C3%B6r%20framtiden.pdf>

Ett resilient system för klokare beslut i osäkra tider

Det är något av en paradox att sällan är man så i behov av kunskap som i en kris, samtidigt finns sällan så lite tid att tillgodogöra sig den.

För att stärka samverkan mellan forskning och politik krävs både institutionella reformer och kulturell förändring. Några utgångspunkter för att bygga ett resilient system för vetenskaplig rådgivning i kris bör vara:

- Etablera en *infrastruktur för att snabbt kunna samla expertis* vid samhällskriser, men också att proaktivt analysera kunskapsläget inom strategiskt viktiga områden.
- En *analys av beredskap för forskningsfinansiering*, inklusive vilande medel som kan aktiveras vid behov.
- Stärk *forskningsinfrastrukturen långsiktigt*, med fokus på nätverk, datatillgång och seniora forskartjänster.
- Skapa *incitament för forskare att delta i policyutveckling*.
- Förtydliga *ansvarsförhållanden i rådgivningsprocessen*, så att politiska beslut vilar på transparenta och demokratiskt förankrade grunder.

Med ett sådant angreppssätt skulle Sverige vara väl rustat för nästa kris – som med naturlighet kommer att innehålla helt andra kunskapsutmaningar än den föregående.

Den här artikeln bygger på författarens egna erfarenheter som statssekreterare under pandemin, i kombination med akademiska perspektiv på vetenskaplig rådgivning. Avsikten är att diskutera hur expertis kan integreras i politiska beslutsprocesser, i synnerhet i kris, och vilka vägar som kan leda till en mer robust och ömsesidigt respektfull samverkan mellan forskarsamhället och politiken.

MAJA FJÆSTAD

maja.fjaestad@ki.se

Maja Fjaestad är expertkoordinator på Centrum för Hälsokriser, Karolinska Institutet. Hon har tidigare bland annat varit statssekreterare vid Socialdepartementet och lämnade nyligen en tjänst på EU-kommissionens AI-byrå i Bryssel. Maja Fjaestad är docent från KTH och har erfarenheter från bland annat Max Planck-Institutet och MIT, såväl som från flera svenska lärosäten. Hon är sedan många år en flitig populärvetenskaplig skribent och gav bland annat förra året ut en bok om AI i offentligt beslutsfattande. Samma år gav hon ut "Mitt i krisen" tillsammans med Emma Lennartsson om krishanteringen under pandemin, på vilken föreliggande kapitel bygger.